

מרכז בגין-סאדאת לחקרים אסטרטגיים

הימור - המשבצת החסרה בתצרף הפתעה אסטרטגית

יהושע טייכר

מבט מבס"א מס' 811, 26 באפריל 2018

תקציר: יזום מלחמה שמניעה אינם איום על אינטרסים קיומיים - לא בטווח הקרוב ולא בטווח הרחוק - הוא הימור שנידון לכישלון. זאת מכיוון שאינו מבוסס על תכלית מדינית מוגדרת ומוגבלת ונשען על משאלות לב המתעלמות מהמציאות הגיאופוליטית (כאמונה בקיום "חלון הזדמנויות היסטורי" חלזול בקורבן ההפתעה) והמשליכות את כל יהבן על מתקפת בזק ללא בחינת חלופות וללא תוכנית המשך בנסיבות של הסתבכות.

ב-1 אוגוסט 1914 - עם התנעת מכונת המלחמה של גרמניה כנגד רוסיה וצרפת - הכריז הקנצלר בת'מן הולווג ברייכסטג הגרמני שהצביע פה אחד בעד מלחמה: "אם קוביית הברזל חייבת להתגלגל אזי יהא האל בעזרנו". מדבריו השתמע כי בהעדר כל פתרון מדיני למשבר המחרף בבלקן יד, המזל היא שתכריע - ללא שליטה ובאורח בלתי צפוי מי יהיו המנצחים והמפסידים. על אי-הוודאות במלחמה ככלל, כתופעה מורכבת המקיפה את מכלול רבדי המציאות האנושית, כתב קלאוזביץ ביצירתו הקלסית על המלחמה: "אנו רואים כיצד טבעה האובייקטיבי הופך אותה לחשבון של הסתברויות - עתה נדרש רק יסוד אחד ויחיד על מנת לעשותה למשחק, והיא בוודאי אינה נעדרת יסוד זה הלא הוא המקרה. אין בנמצא פעילות אנושית העומדת במגע מתמיד וכללי עם המקרה כמו המלחמה. כך, יחד עם המקרה, תופס הניחוש ועמו המזל מקום חשוב במלחמה."

תובנות אלו של "הסתברות ואי-ודאות הופכות כל מלחמה להימור" נכונות אף יותר במלחמת ברירה שאין מאחוריה איום קיומי - מתקפה גלויה נגד שטחה ועצמאותה של המדינה העלולה להתרחש בטווח הזמן הקרוב או הרחוק יותר, וגם לא איום חיוני העלול, להערכת הקברניטים, להסב נזק כבד למדינה (כלכלי, פוליטי, חברתי) ולשקול נקיטת צעדים צבאיים להרתעה או למלחמה. על כן, הסובייקטיביות של ההחלטה במלחמת ברירה היא דומיננטית בשל היותה סמוכה על ביטחונם של המהמר בקלף מנצח - השגת יתרון תחרותי מכריע הנתפס כבר-השגה כבר בשלב ההפתעה. כטענת שפינוזה: "הואיל שכולם שואפים להיות הראשונים, באים לידי תחרות ומשתדלים בכל שיש להם לדכא זה את זה."

מנגד, לקחי מלחמת וייטנאם הולידו את דוקטרינת ויינברגר (1984), שר ההגנה בממשל רייגן, המבדלת באופן ברור את התנאים למלחמת בלית ברירה של ארה"ב, שכוחם יפה אף כעקרונות מנחים אוניברסליים במשטרים דמוקרטים:

1. איום ברור לאינטרסים חיוניים.

2. פעולה צבאית יכולה להבטיח ניצחון.
3. מטרות מדיניות וצבאיות מוגדרות בבירור.
4. הערכה מתמדת של המעורבות כדי להבטיח התאמה בין הגורמים שחוללו את המלחמה לבין אמצעי התגובה.
5. השגת תמיכה בדעת הקהל.
6. העדר חלופות.

בהעדר יעד מדיני, ההימור כמהלך הפתעה יכול להוביל להכרעה צבאית - התמוטטות יכולת הלחימה של קורבן ההפתעה או שיתוקו לתקופה ארוכה - אבל לא לניצחון צבאי שלאחריו מצבה הביטחוני והמדיני של המדינה טוב יותר מזה שהיה לפניו.

ביסוד ההחלטה להמר - באין איומים על ערכיה הבסיסיים של המדינה והחשש כי ערכים אלו יותקפו - טמונים מרכיבים בסיסיים האחראים לכישלון ההימור.

מלחמת בזק על-פני חלופות

לב ליבו של ההימור הינה השגת הכרעת בזק צבאית על קורבן ההפתעה במטרה לנטרלו כאיום צבאי לאורך שנים או לתמיד, או לחולל שינוי במאזן הכוחות. זאת על-פי הנחת המתכננים הצבאיים שעוצמת ההפתעה והשלכותיה הקשות על קורבנה תצדיק את הצלחת ההימור - ללא תוכנית סיום - שהנחותיו המוקדמות המדיניות והקושי להעריך נכונה יכולות אמת - התבררו בכל המקרים כמוטעות לאחר שנבלמה תנופת המהלך הראשון. כדברי קלאוזביץ: "ככל שהאריכה המלחמה התרבו בה המקרים, דהיינו אירועים שלא נלקחו בחשבון. לכן, לפי שהכול סוטה ממבנהו המסודר, נראה גם הכול פראי ומבולבל".

נפוליאון יצא בראש מסע צבאי לאורך 800 ק"מ למוסקבה (1812) בראש 437,000 חיילים במטרה להביס את רוסיה, בשל סירובו של הצאר לשתף פעולה בהסגר על בריטניה ולכפות עליו הסכם שלום. נפוליאון הימר שהמלחמה תהיה קצרה יחסית. ליועצו הקרוב ביותר אמר: "בעוד פחות מחודשיים, רוסיה תתחנן לשלום". הצבא הצרפתי צעד במשך שבעה שבועות וכל מה שכבש היה ארץ ריקה. לטענתו של קלאוזביץ, נפוליאון הונה את עצמו בחישוביו מכיוון שממשלת הצאר נשארה יציבה והאזרחים נשארו נאמנים וחזקים. הוא הוסיף כי מנהיג צרפת לא הכין עצמו כהלכה לאפשרות שההנחה העיקרית שלו תתבדה - כלומר ההנחה שהצאר יהיה חייב לבקש שלום ברגע שייכנס למוסקבה.

תוכנית המטכ"ל הגרמני (1914) שהייתה אמורה למוטט את הצבא הצרפתי תוך שלושה חודשים, תוך אמונה חסרת כל בסיס כי בריטניה תישאר ניטרלית, ולאחר מכן להפנות את הגייסות לעבר רוסיה, הפכה למלחמת חפירות ממושכת שנמשכה ארבע שנים. כאשר ניסתה ברלין לשבור את הקיפאון הצבאי על-ידי פתיחה במלחמת צוללות חסרת אבחנה במטרה להרעיב את בריטניה ולהכניעה, לפני התערבות אמריקנית - הביאה החלטה הרת גורל זו להצטרפותה של ארה"ב למלחמה לצד יריביה ולתבוסתה.

באוגוסט 1941 חיזק סגן מזכיר המדינה האמריקני דין אצ'יסון (שהיה אחר כך מזכיר המדינה בממשל טרומן) את ביטחונו של הנשיא רוזוולט שמלחמה עם יפן לא סבירה מפני "שאינן יפני הגיוני היכול להאמין שהתקפה על ארה"ב תוכל להשיג דבר מלבד אסון לארצו". מתקפת הפתע היפנית על הצי האמריקני בפרל הארבור שארכה כשעתיים הייתה מהלומה אדירה - אך לא מהלומת מחץ - למכונת המלחמה האמריקנית. תזכיר משותף של הזרועות האזרחיות והצבאיות היפניות לראש הממשלה טען כי יפן תוכל להביס את ארה"ב, בתנאי שתנהל מלחמת בזק, כי הפער בין הצי האמריקני לבין הצי היפני הולך וגדל ויפן לא תוכל להדביקו, ושעה זו היא הטובה ביותר לפתוח במלחמה. ההנהגה היפנית העריכה כי הסיכון לעתידה ארוך הטווח של יפן פחות מזיק מההימנעות מסיכון כזה, על כל הכרוך בכך. יתרה מכך, היא נטתה להאמין כי ארה"ב תסתפק במלחמה מוגבלת ותסכים לעשות שלום על בסיס שליטה יפנית במזרח אסיה.

המהלומה היפנית שתוכננה בקפידה - שארה"ב סברה כי תהיה טיפשית נוכח פערי העוצמה הצבאית והכלכלית ביניהן - העניק לצי שלה עליונות זמנית במרחב האסיאתי, אך לא הייתה לה תוכנית המשך. אולם האתגר הצבאי חילץ מארה"ב - שהייתה שרויה בבדלנות עמוקה ולא רצתה במלחמה בהאמינה כי מנופי לחץ כלכליים יביאו לפתרון דיפלומטי - את הנחישות לניצחון שהביא לחורבן האימפריה היפנית.

קלאוזביץ מייחס את כישלון ההימור של נפוליאון (והיטלר) לכבוש את רוסיה לשאיפתם להתקדם מעבר ל"נקודת השיא של הניצחון", דהיינו, נקודת הזמן שבה כוחו של התוקף אינו עולה על זה של המגן ומשנה את יחסי העלות/תועלת שלו. עם הכנעת צרפת ביוני 1940 הגיעה גרמניה לנקודת המיצוי של הישגיה הצבאיים בכיבוש אירופה. המשך ההסתערות מזרחה לחיסול ברה"מ כישות פוליטית כדרך היחידה להשגת ניצחון מוחלט היה הימור על גורלה של גרמניה. היטלר העריך כי "בתוך חמישה חודשים ניתן להשלים את המלחמה", וכי "מערכה נגד רוסיה תהיה משחק ילדים". סטלין, שהיה ער לכוונת ההתקפה הגרמנית ביקש לדחות את העימות עד ל-1942, שכן הערכתו הייתה שהיטלר לא יסתכן במלחמה בשתי חזיתות, וירצה לכסות תחילה את עורפו במערב מול הבריטים, שהתגלו כאויב מר ועקשן. אם הגרמנים לא יתקפו בקיץ 1941, יבטיח החורף הרוסי את דחיית המלחמה לשנה הבאה. סטלין הימר על הגיונו של היטלר והפסיד. היטלר הימר על התמוטטות מהירה של ברה"מ והפסיד. אך בעוד שאת ההימור של סטלין ניתן היה לתקן, ההימור של היטלר הבטיח את מפלת גרמניה.

בנובמבר 1939 התחוויר לסטלין כי פינלנד אינה נענית לדרישותיו לתיקוני גבול שיאפשרו אזור חיץ להגנת לנינגרד ממתקפה מצפון, והיה משוכנע כי מתקפה סובייטית שתביא לסיפוח השטחים הנתבעים תהיה מהירה ומוצלחת. שר ההגנה וורושילוב ומקורבי סטלין העריכו כי מדובר במלחמה שתימשך לא יותר משבועיים ושהארמיות הרוסיות, ארבע מאות ושבעים אלף לוחמים ועוד עתודות, יביסו כמאתיים וחמישים אלף איש מתוך אוכלוסייה של 4.4 מיליון אזרחים. סטלין מיהר למנות ממשלת בובות פינית מיד לאחר הניצחון הרוסי. אבל הצבא הפיני הצליח להפוך את ההפתעה האסטרטגית הרוסית למהלומת נגד שבה הושמדו כשש-שבע דיוויזיות. ועל אף שרוסיה סיפחה את השטחים שתבעה (בקארליה הפינית), שמרבית תושביהם, כארבע מאות אלף נפש, ברחו לפנים פינלנד, במרס 1940 נחתם הסכם במוסקבה שהותיר לפינלנד את צבאה וצידודה הצבאי כולל נשק שלל רוסי.

צמד חוקרים רוסיים זובוק ופולשקוב מתארים את שליט ברה"מ ניקיטה חרושצ'וב כ"מהמר של העשור" בהחלטתו להציב בחשאי בקובה (אוקטובר 1962) שבעים ושניים טילים חמושים בראש גרעיני לטווח בינוני (MRBM) ולטווח ארוך של 3,500 ק"מ (IRBM), שהעניקו לברה"מ יכולת מוגבלת "למכה שנייה". המודיעין האמריקני העריך - לאחר שהוצבו הטילים - כי ברה"מ לא תנקוט במהלך כזה "שאינו עולה בקנה אחד עם הנוהג הסובייטי עד כה ולא כדאי". בהרפתקה נמהרת חרושצ'וב "גלגל קובייה" (כהגדרת הנרי קיסנינג'ר) במהלך יחיד נואש בו נשזרו מטרותיו להיחלץ מהקיפאון במשבר ברלין; ביסוס מאזן כוחות גרעיני עם ארה"ב והרתעתה; חשש מאובדן קובה המהפכנית שיפגע גם בדימוי של מהפכה סוציאליסטית הממשיכה לצעוד, ומעמדו הנחלש מבית בהנהגה הצבאית והמדינית ובציבור. חרושצ'וב שהיה בטוח לחלוטין בהצלחת ההימור לא טרח לעדכן את שר החוץ שלו, אנדרי גרומיקו, שבפגישתו עם הנשיא קנדי הבטיח כי אין ולא יהיה שום "נשק התקפי בקובה". ההסגר הימי של ארה"ב על קובה עורר את חרושצ'וב למציאות של סף מלחמה גרעינית ולפינוי כל הטילים מקובה כולל מפציצים טקטיים. ההימור הרה הסיכונים אף אילץ אותו להשלים עם ברלין כמוצב מערבי עמוק בתוך טריטוריה סובייטית, ועלה לו בהדחתו כעבור שנתיים.

חודש לאחר שארגנטינה נטשה (במרס 1982) את המשא ומתן ארוך השנים עם בריטניה בדרישתה לקבל לידה את הריבונות על איי פוקלנד - שמנקודת מבטה היו חלק בלתי נפרד מהטריטוריה שלה הכבושה בידי שלטון קולוניאלי - הכניע כוח ימי של צבא

ארגנטינה את חיל המצב הבריטי הקטן באי. בריטניה - שהופתעה מהמהלך הצבאי אף שארגנטינה סיפקה בפומבי רמזים מפורשים על הפלישה הצפויה - המתונה ל"דיעת הזהב". יום לאחר הפלישה הכריזה רה"מ, מרגרט תאצ'ר, "כי יהיה זה אבסורד לשלוח צי כל אימת שבואנוס איירס משמיעה דיבורים תוקפניים". גם ראש החונטה הצבאית, גלטיירי, העריך בסבירות נמוכה את האפשרות שבריטניה תגיב לניסיונו לקבע באופן חד-צדדי את ריבונותה של ארגנטינה על האיים: "מדוע מדינה הנמצאת בליבה של אירופה תגלה דאגה לכמה איים הנמצאים הרחק באוקיינוס האטלנטי, שאינם משרתים שום אינטרס לאומי". החונטה גם סברה כי מבחינה צבאית לבריטים אין כמעט יכולת לעקור את ארגנטינה מהאיים. מקור השכנוע העצמי של החונטה היה נעוץ במעמדה הפוליטי המתדרדר בשל דיכוי ברוטלי של האופוזיציה ותהו ובהו כלכלי. כיבוש איי פוקלנד נתפס כמהלך נואש להפגנת תפקוד שיחזיר לצבא את המוניטין שלו לזמן מה. החונטה אף האמינה כי לאור התייצבותה לצד ארה"ב במאבק נגד הקומוניזם באמריקה הלטינית היא תישאר ניטרלית. ואולם, כשהתברר לתאצ'ר כי הפלישה היא עובדה מוגמרת נעלמה שאננותה בן-לילה והיא שיגרה ארמדה ימית לפוקלנד. המהפך במדיניות הבריטית ביטא את חששה כי כיבוש האי יעודד את ספרד להשתלט על גיברלטר, את גוואטמלה לספח את בליז, ואת תביעת וונצואלה לשני שלישי מגואינה, כמו גם להחלשת עמדת בריטניה בדיאגו גרסיה, נמל צבאי חשוב באוקיינוס ההודי. העיוורון של החונטה הביא לתבוסה צבאית ואף לנפילתה ולהקמת ממשלה אזרחית. שני הצדדים הימרו, אולם ההימור של החונטה על עצם שלטונה היה ללא חלופה.

שקיעת מעמדו של נשיא מצרים נאצר שערערה את הלגיטימיות שלו כמנהיג הפן-ערביות; מעורבות הצבא המצרי בבוץ של מלחמת האזרחים בתימן; קופת המדינה הריקה; חברת המונרכיות הערביות עם ארה"ב נגדו; וחוסר יכולתו לרסן את משטר הבעת' הסורי (שעמו היה לו חוזה הגנה) בהסלמה הגוברת מול ישראל, דחפו את נאצר, שלא רצה במלחמה (ודחה אותה שוב ושוב בנימוק שלא בשלו התנאים), להמר במאי 1967 בהליכה על הסף בציפייה להשגת ניצחון פוליטי מול ישראל כדי לשקם את מעמדו בזירה הבין-ערבית ללא מלחמה. אולם מרגע שמזכ"ל האו"ם שיבש את הימורו בהעמידו בפניו את הברירה של פינוי כל כוח האו"ם מסיני ולא את חלקו, ולנוכח המציאות שיצר עם ריכוז כוחות גדולים בקדמת סיני, יוקרתו העולה במדינות ערב וברחוב הערבי, והערכות שקיבל על יכולתו של הצבא המצרי, נאצר נטל הימור נוסף - חסימת מיצרי טיראן - ונחל מפלה. בישראל התקשו לזהות כי לפנייהם מהמר הנתון במצוקה פוליטית מהולה באופוריה לניצחון מובטח על-פי מפקד הכוחות המצריים. מאיר עמית, ראש המוסד דאז, ודומיו במערכת הביטחון העריכו כי נאצר לא יסגור את המיצרים שכן צעד כזה מנוגד לכל היגיון מדיני וצבאי וכי נאצר יימנע מצעדים פרובוקטיביים העשויים לגרום לפעולה ישראלית.

החלטתו של סדאם חוסיין לפלוש במפתיע (ספטמבר 1980) לרפובליקה האסלאמית של איראן, שהייתה שרויה בכאוס פוליטי והתפוררות צבאית, נתפסה על-ידו כמהלך בזק צבאי לסיכול מה שנתפס בעיניו כמאמץ איראני לערעור שלטונו מכיוון הרוב השיעי בעיראק החשוף באינטנסיביות לתעמולת המשטר השיעי של המהפכה האסלאמית (סדאם "אויב הקוראן והאסלאם"). ההימור נכשל ללא כל הישג טריטוריאלי או מדיני. רוח המהפכה האסלאמית ששלהבה את הנכונות להקרבה של החייל האיראני הנחות בצידו, וניהול מסורבל של הצבא העיראקי, הייתה עדיפה על העליונות ללא עוררין של עיראק במאזן הכוחות הצבאי וסיוע צבאי מהמערב במהלך המלחמה ושיבשה את חישובי ההימור. בתום שמונה שנות מלחמה, קופתה המרוששת של עיראק הניעה את סדאם להגדיל את סכום ההימור ללא תקדים - כיבוש כוויית על שדות הנפט העשירים שלה, שהסתיים בתבוסה ובפלישה לעיראק.

העדרה של תכלית מדינית

קלאזוביץ: "אסור להתייחס למלחמה כאל ישות אוטונומית... שיקול הדעת העליון והמכריע ביותר שלפיו חייב המדינאי או מפקד הצבא לפעול הוא לקבוע, על-פי העיקרון הזה, באיזה סוג של מלחמה הוא עומד להיות מעורב ולא לנסות לעצב את המלחמה ולשוות לה אופי שאינו מתאים לאפיון שהוכתב על-ידי המדיניות... זוהי השאלה האסטרטגית הראשונה במעלה העומדת לפני המדינאי והמצביא".

מלחמה המנותקת מהתכלית המדינית המכוונת אותה - המתאימה את האמצעים ליעד - היא חסרת שחר, כיוון שהמדיניות חתרה ליעד רציונלי המקדם את האינטרסים של המדינה. מול התבוסות הבלתי נמנעות בממדים ההיסטוריים הללו בולטות הצלחות יוזמת "קנצלר הברזל", ביסמרק, לצאת למלחמה נגד צרפת (1870), והימורו של אנואר סאדאת במלחמת יום כיפור. בשני המקרים היו ליוזמות הצבאיות תכליות מדיניות מוגדרות ומוגבלות: השלמת איחוד גרמניה והתנעתו מחדש של התהליך המדיני עם ישראל שבסופו נחתם הסכם שלום בו קיבלה מצרים את סיני, וישראל זכתה ביציבות ביטחונית ומדינית ארוכת שנים יותר מזו שאחרי הכרעת הצבא המצרי במלחמת ששת הימים.

אך גם תכלית מדינית מוגדרת היטב יכולה להיכשל. לשליט צפון קוריאה, קים איל סונג, הייתה תוכנית מדינית מוגדרת היטב - איחוד שתי הקוריאות בפלישה צבאית לדרום (1950), אך הוא נכשל משום שהאמין להצהרות של בכירים אמריקנים, שהתהפכו בן-לילה, לפיהם קוריאה היא מחוץ למעגל ההגנה של ארה"ב, הצהרות שגובו בפינוי כל כוחותיה של ארה"ב מקוריאה שנה קודם לכן. מנגד, מנהיג צפון וייטנאם, הו-צ'י-מין, היה קודם כל לאומן שהציב תכלית מדינית מוגדרת היטב ומובנת לכל לוחם בצבא הצפון - איחוד מחדש של הצפון והדרום, הרבה לפני השאיפה להפיץ את הקומוניזם במדינות השכנות. ארה"ב סימנה יעד מופשט וחסר מיקוד - פרי פחדי המלחמה הקרה - של בלימת הקומוניזם באסיה ("תאוריית הדומינו"). והקושי לזהות מי הוא האויב - הקומוניזם העולמי? הו-צ'י-מין? ברה"מ? סין? - מנע על-כן הגדרת מטרה מדינית מושכלת ובת-הגשמה למרות עליונותה הצבאית המכרעת של ארה"ב.

חלופות. "תמיד היו חלופות" טוענת ההיסטוריונית מרגרט מקמילן (המלחמה ששמה קץ לשלום) בתארה שרשרת החלטות המבוססות על משאלות לב ומנותקות מהמציאות שחוללו את מלחמת העולם הראשונה. מקורות המפלה לדבריה - כישלון הדמיון שלא לראות עד כמה הרסני יהיה הקונפליקט, והעדר אומץ להתייצב מול אלו הסבורים שלא נותרה ברירה מלבד מלחמה. תובנות אלו נכונות גם למנהיגים שבהחלטותיהם הנמהרות הדחיקו את רגישותם לאינטרסים ולמחויבויות של היריב ובכך הימרו על גורלן של מדינותיהם שכמוהו כגורלם שלהם.

נפוליאון החליט לתקוף את רוסיה בניגוד לעצת יועציו הקרובים ביותר ובראשם קולינקור, שהכיר היטב את הצאר והזהיר כי הוא יגלה עקשנות רבה, כי מלחמה נגד רוסיה תדרוש פלישה בקנה מידה גדול - על כל הסיכונים הכרוכים בכך - וכי תבוסה רוסית לא תוביל לשלום. הצאר, כך טען בפני נפוליאון, ינהל מלחמת התשה שעל כוחה למד מהתנגדות העממית לכיבוש הצרפתי של ספרד. קולנקור נתן הסבר טאוטולוגי: "נפוליאון האמין שיהיה קרב, משום שרצה שיהיה קרב, והוא האמין שינצח משום שהיה לו חיוני לנצח".

במלחמת העולם הראשונה גרמניה לא עמדה בפני איום צבאי ממשי. עם צבא מתקדם ורמת התיעוש שלה היא יכלה להביס כל גורם עוין ביבשת או צרוף שלהם כל עוד בריטניה ניטרלית. רוסיה הצארית הייתה מעורבת ביותר משתיים עשרה מלחמות במהלך השנים שקדמו למלחמה, ובמיוחד התבוסה המשפילה ליפן (1905), שיצרו גירעונות כבדים, אי-שקט חברתי, והותירו צבא הנתון במחסור מתמיד בנשק, תחמושת ואימונים, כפי שהראו המפלגות הכבדות שספג כבר בתחילת המלחמה. לגרמניה גם לא היה סכסוך עם צרפת שהצדיק מלחמה נגדה. צרפת מצידה הפגינה ריסון כלפי רוחות המלחמה של גרמניה כשהורתה על הסגת כל גייסותיה למרחק עשרה ק"מ מהגבול הצרפתי-גרמני. החלופה הגרמנית למלחמה הייתה אסטרטגיה הגנתית - פריסה פחות

או יותר שווה של הצבא הגרמני במגננה בין החזיתות המערבית והמזרחית לצד ביצורים מאסיביים בגבול הגרמני-צרפתי ובכך הייתה מרגיעה את פחדה הכרוני מכיתור בשתי חזיתות ואת דילמת הביטחון של יריביה. יועציו של הקיזר וילהלם השני יעצו לו להכריז על אוטונומיה בשטחי אלזס ולורייין שביסמרק קרע מצרפת, צעד שהיה גורם לצרפת להימנע מהכרזת מלחמה נגד גרמניה, במקום הצגת אולטימטום גרמני מעליב. הצעת הנשיא האמריקני וילסון (1916) לקיים משא ומתן על "שלום ללא ניצחון" נדחתה.

החלופה היפנית במלחמת העולם השנייה, לדעת בכירים בהנהגה הצבאית והמדינית, הייתה להשיג שליטה בדרך דיפלומטית או בכוח צבאי על משאבי הנפט החיוניים עבורה באיי הודו המזרחית ההולנדיים בלי לסבך את ארה"ב, השרויה עדיין בבדלנות עמוקה, במלחמה. זאת על אף שמשחקי המלחמה של הצי היפני לימדו שהתפשטות דרומה ליצירת "סדר חדש" בדרום במזרח אסיה והשגת מקורות ארוכי טווח של חומרי גלם, תוביל לעימות עם ארה"ב.

המלחמה בין רוסיה לבין פינלנד הייתה נמנעת אם שני הצדדים היו מגלים יותר כישורים דיפלומטיים. סטלין כשל בהעברת כוונתו לתקוף אם הפינים לא יקבלו את הצעת הפשרה הסופית שלו. בכל פעם שהפינים דחו הצעות סובייטיות בעבר סטלין הציע ויתורים נוספים שעודדו את הפינים להאמין שהם יכולים לדרוש עוד פשרות.

ראשי הצבא הגרמני לא הציגו כל חלופה למלחמה ברוסיה, הגם שהעלו רעיונות שנדחו על-ידי היטלר להתמקד צבאית ודיפלומטית בים התיכון ביצירת "קואליציה יבשתית נגד אנגליה" כחלופה הטובה ביותר לפלישה לרוסיה. החלופה של היטלר נמצאת בעמדת הגנה אסטרטגית אופטימלית עם מערב אירופה כבושה, בריטניה חלשה מכדי לאתגר אותו לבדה, אמריקה עם קונגרס ודעת קהל בדלניים. סטלין שסיפק לגרמניה כמעט עד לרגע האחרון מיליוני טונות של חיטה ומחצבים וניכר בו שאיבד כל ביטחון ביכולתו להשיב מלחמה לאחר שהופתע מהמהירות בה נפלה צרפת ודחה אזהרות על פלישה גרמנית מתקרבת, לא ימהר לתקוף.

לחונטה הצבאית בארגנטינה היו הזדמנויות רבות להגיע להסדר במשא ומתן בו לקחו חלק ארה"ב במסע דיפלומטי, כמו גם יוזמות של האו"ם ושל נשיא פרו שבמהלכם בריטניה התקדמה אט אט להכרה בלגיטימיות של תביעותיה על איי פוקלנד. אולם מתוך מצוקה פוליטית נשבתה החונטה בהחרפת איומיה שדמו לשליפת קלף גרוע מתוך "יד של קלפים גרועים". יתר על כן, אילו החונטה, המורכבת מגנרלים ואדמירלים, הייתה נותנת דעתה למציאות הצבאית, כל שהיה עליה לעשות היה להמתין שנה שבמהלכה שתי נושאות מטוסים ושתי ספינות סער אמפיביות ופריגטות סיוע - שכולן השתתפו בכוח הלחימה הבריטי בפוקלנד - היו יוצאות משירות, דבר שהיה מקשה על הצי הבריטי לצאת למסע של שלושה עשר אלף ק"מ.

חלופה בתוך מלחמה - לו נמנע סדאם חוסיין מכיבוש כוית כולה ומסתפק בהשתלטות על שני איים קטנים ושדה נפט אחד או שניים שנויים במחלוקת, ארה"ב הייתה מתקשה לגייס קואליציה צבאית ותמיכה בין-לאומית לשחרור כוית. עונשה של עיראק היה מוגבל לסנקציות כלכליות בלבד וצבא עיראק היה מוסיף לשמר בידו את כוחו הצבאי ותוכניותיו לקידום יכולת גרעינית; הצעת הנשיא האמריקני וילסון (1916) לגרמניה לקיים משא ומתן על "שלום ללא ניצחון" נדחתה; צפון קוריאה הייתה יכולה לשלוט בדרום אם הייתה מסתפקת בכיבוש חלקי; ארה"ב יכלה לסיים את המלחמה אילו הסתפקה בהחזרת הסטטוס קוו בחצי האי הקוריאני על כנו; סין יכלה למנוע מעצמה אבדות כבדות אילו נעצרה בקו הרוחב ה-38 המפריד בין שתי הקוריאות.

פולחן ההתקפה - ככלל, כמו לכל ארגון, לממסד הצבאי העדפה לדוקטרינה התקפית בגלל האינטרס הארגוני המצדיק את עצם קיומו. האופנסיבה נחשבת כיעילה - חיסכון במשאבים זמן, ותכליתיות - בהשגת היעד. הנטייה של הצבא להערכת יתר של עוינות היריב הנתפסת כסימן לכוונותיו התוקפניות ולא כתגובה לאיומים שלו; חוסר סובלנות

לאי-ודאות. דוקטרינה התקפית היא דומיננטית גם אם תחליש את הביטחון הלאומי ותתעלם מאפשרות לפתרון דיפלומטי. ראש מטה צבא ארה"ב במלחמת וייטנאם, ארל וילר, קבע כי "הבעיות בדרום מזרח-אסיה אינן פוליטיות וכלכליות - תמצית הבעיה היא צבאית". ביפן ובגרמניה השתלט הצבא על קבלת ההחלטות בנחרצות בהכרחיות המלחמה המחזקת את המניע וגרר את הדרג המדיני. כל הצבאות נכנסו למלחמת העולם הראשונה עם דוקטרינות התקפיות על אף שהטכנולוגיה של הזמן נתנה עדיפות להגנה, זאת עקב ביטחונם ביתרונות ההתקפה המבטיחים ניצחון בזמן קצר, במחיר נמוך ובאפקטיביות בהשגת היעדים (משחק סכום-אפס). הביטחון המופרז של הצבא בתוכניותיו בהיותו הגורם המקצועי הנוטה לראות את סוגיות הביטחון בחומרה רבה מדי לעיתים, מצמצם את המרווח הפוליטי של מקבלי החלטות בהעדר תוכניות משלהם, משחרר רסנים, מעודד נטילת סיכונים גדולים מדי, ומצדיק הוצאות ביטחון גדולות.

הזמן הוא גורם עצמאי, חד-כיווני ואינו קשור למציאות רבת הסתירות והפרדוקסים. המפלגות שבאו בעקבות ההימור הצבאי - עקב שינוי באחת של פני המערכה עם הצטרפותם של כוחות חדשים לזירה שהטו את מאזן הכוחות לרעת יוזם ההימור - יכולות ללמד כי לו בחרו אותן מדינות בהימנעות ממלחמה, סיכויי הישרדותן ואולי אף שיפור במעמדם הביטחוני והכלכלי, לא כל שכן במעמדם הפוליטי של מנהיגיהן, היו טובים לאין שיעור.

אמונה בקיומו של "חלון הזדמנויות היסטורי" - ההתנקשות ביורש העצר האוסטרי פרנץ פרדיננד (יוני 1914) בידי מתנקש סרבי שהציתה את מלחמת העולם הראשונה נתפסה על-ידי ראשי הצבא הגרמני כשעת כושר בלתי חוזרת להסיר את החשש האובססיבי הלא מבוסס מפני כיתור צרפתי-רוסי. בדומה, כניעת צרפת וחזוק הסולידריות הפוליטית עם יפן ואיטליה עוררה התלהבות ואופטימיות בצבא היפני. "מעולם בהיסטוריה שלנו לא הייתה שעה כמו השעה הזאת הנוכחית" נאמר בהודעת הצבא. "אין זמן. אסור להחמיץ את הזדמנות הפז". את החשיבות העצומה להקדים את ההסתערות על ברה"מ הסביר היטלר: "אנו חייבים לפתור את כל הבעיות ביבשת אירופה במהלך 1941, שכן משנת 1942 ואילך ארה"ב עלולה להיות מסוגלת להתערב". חרושצ'וב השתכנע בעיתוי הצלחתו של הימור גרעיני עקב התרשמותו כי מעמדו של הנשיא קנדי נחלש בעקבות כישלון הפלישה לקובה, כמו גם זלזולו ביכולת המנהיגות שלו (קנדי לא יצא למלחמה על ברלין) כפי שהעריך בתום ועדת הפסגה ביניהם בווינה (1961). התפוררות הצבא האיראני בעקבות הסתלקות ארה"ב, ספקית הנשק המרכזית שלו, יחד עם מערך הייעוץ הנרחב שלה, ואי-השקט במדינה, יצרה את התנאים להזדמנות בלתי חוזרת לסיכול האיומים האיראנים לטווח הקצר והארוך, הרחבת המוצא למפרץ הפרסי וביסוס הגמוניה עיראקית במפרץ.

אתנוצנטריות - האמונה בתדמית לאומית של עליונות מוסרית; במעמד בין-לאומי או אזורי הנושא ביעוד היסטורי; בעליונות גזעית. אמונות אלו של דימוי עצמי (שאינן משקפות בהכרח יכולות ממשיות של המדינה) המושרשות עמוק ויוצרות מחויבות, נוטעות ביטחון עצמי מופרז, מחזקות סולידריות סביב אויב משותף, ממעיטות בחלופות שנדחו ומאדירות את התוכנית שנקבעה, כמו גם מתכחשות להרגשות רעות ומחזקות סטראוטיפים מצד המדינה המהמרת כלפי נחישות היריב ויכולת עמידתו. כל אלו מייצרים שיפוטיות מוטעים לגבי כוונות הצדדים.

מנהיגי יפן חיפשו צידוק ליזום מלחמה למימוש שליחות היסטורית לשחרר את תושבי יבשת אסיה מעולו של האימפריאליזם ולהנהיגם. "רוחה של יפן" קבע טוג'ו הידקי, שר צבא ורה"מ, "שטופחה במהלך שלושת אלפים שנים לא תאבד בפרק זמן של יום אחד". הצבא שימר את תרבות הסמוראים - נכונות ליטול סיכונים ללא קשר לסיכויים. קוד ההתנהגות של הסמוראי הוא לבחור יריב השווה לו בכוחו או חזק ממנו. אין מקום לנסיגה. חורבן בכבוד עדיף על פני הישרדות בקלון. מסורת זאת לוותה בתפיסה מזלזלת כלפי

ארה"ב - מעצמה חלושה מחיי מותרות, מנוונת מוסרית שאינה יריבה שקולה ללוחם היפני הממושמע.

גנרל מקארטור, מפקד הכוחות האמריקנים במלחמת קוריאה, העריך כי יש סיכון "קטן מאוד" להתערבות סינית בגלל "מנטליות מזרחית" המכבדת מנהיגות תוקפנית נחושה ודינמית הנלחמת במנהיגות חסרת ביטחון והססנית, מה גם שרוב הצבא הסיני התרכז במנצ'וריה. אבל הסינים הגיבו בעוצמה והסבו אבדות כבדות לצבא האמריקני שנסוג עד מדרום לבירה סאול.

רה"מ הודו, ג'והרלל נהרו, האמין כמי שממשיך את מורשת גנדי - אי-אלימות ופתרון סכסוכים בדרכי שלום - כי הוא נושא הדגל של מדיניות חוץ המפגינה צדק וסמכות מוסרית, ובתוקף כך הכתיר עצמו כמנהיג מדינות העולם השלישי באסיה, והתקשה לקבל כי סין מתחרה על אותו מעמד. דימוי זה, כך האמין, ירתיע את סין מלהגיב בכוח להשתלטות צבא הודו (1962) בתמיכה ציבורית נרחבת על שטחים שנויים במחלוקת ביניהן. במקרה הגרוע ביותר, כך סבר, הסינים ינקטו בצעד מוגבל בלבד בשל יכולת ההרתעה של הצבא ההודי, שלאמיתו של דבר היה במצב ירוד, מה גם שהסינים לא הגיבו למהלכים הראשונים של צבא הודו. בפועל, צבא סין כבש מחדש את כל השטחים אותם תפס הצבא ההודי.

אין הלימה בין יכולות לבין כוונות - בכל ההימורים שצוינו לעיל הייתה תשומת הלב של קורבן ההימור נתונה להיבטים כמותיים הנתפסים כמשקפים את מאזן הכוחות האמיתי בין הצדדים ועל כן התקשה להעריך מציאות שאינה מדידה, שאין לה מעמד אובייקטיבי, ושאינה מקשרת בין אמצעים לבין מטרות. מנגד המהמר מערב אופטימיות התומכת בניצחון הצפוי ביד הגורל שמחוץ לשליטה ובדטרמיניזם המשחרר מאחריות. סיבות שונות זו מזו יכולות להתכנס לאותה תוצאה - הימור.

מדינה יוזמת מלחמת ברירה גם אם היא נמצאת בנחיתות צבאית מול יריבתה - אם מחמת השפלה בלתי נסבלת כמו במקרה של מצרים במלחמת יום כיפור לאחר הפגיעה ביוקרת נאצר במלחמת ששת הימים; מאמץ אמריקני לגמד את מעמדה האזורי של יפן; ארגנטינה - מצוקה פוליטית מאיימת מבית; ברה"מ - ניסיון לאזן אי-שוויון גרעיני. מדינה היוזמת מלחמה משוכנעת בעליונותה הצבאית ובנחיתות יריבתה ונחישותה להילחם: מלחמת עיראק באיראן; מלחמת גרמניה ברוסיה שנתפסה לאמונה בעליונות גזעית; המעורבות האמריקנית בווייטנאם שהאמינה אך ורק בעליונות צבאית כמקור הכרעה.

הרתעה קונבנציונלית אינה מרתיעה - הצורך בקיום הרתעה - העמדת היריב בפני תשלום מחיר שהוא אינו מוכן להסתכן בו - המעיד על קיומו של קונפליקט בסיסי (טריטוריאלי, אידיאולוגי, משאבים) אינו מטפל בשורשי הסכסוך ואינו מייצב את היחסים בין הצדדים אלא משמר מתח מתמיד ומכאן שתוחלת החיים שלו מוגבלת מראש. זאת מכיוון שכל צד לסכסוך מתרכז בעיקר באינטרסים שלו ופחות נותן דעתו לאינטרסים של יריבו ובכך מעצים חשדנות, תפיסת מציאות לא רלוונטית ומחליש את ההרתעה: מחד גיסא מה שסובר התוקפן וחישוביו לטווח הקצר על פני העלויות לטווח הארוך, פרי תלות בקריטריונים פסיכולוגיים, קובע יותר מאשר המצב לאמיתו. מאידך גיסא קורבן ההפתעה מאמין שהרתעתו מבחינת אמצעים, אמינות ונחישות ירתיעו את התוקפן. ישראל בכל שנותיה הגיבה בתקיפות לכל ניסיון לפגוע בה ולהפר את הסטטוס קוו תוך ניסיון להקנות אמינות להרתעתה. בפועל לא תמיד ההרתעה צלחה: השקט היחסי ששרר בין השנים 1957-1967 לא נבע מהכרעת הצבא המצרי במבצע קדש אלא ממאבקים בין-ערביים על הגמוניה שהעסיקו את המדינות הערביות. גם מלחמת ששת הימים לא סיפקה הרתעה אלא לוותה במלחמת התשה והפתעת יום כיפור. גם במלחמת לבנון השנייה (2006) לא הושגה הרתעה מכיוון שמאז 2011 חזבאללה היה שקוע רובו במלחמת האזרחים בסוריה. יתרה מכך, כפיפותו לאיראן הרואה בו גורם צבאי מרסן מול ישראל עלולה להביא להפעלתו נגדה בכל זמן.

הפרדוקס של חיזוק ההרתעה בין יריבים הוא שהדבר מערער את הסטטוס קוו ומעודד הימור. השאלה היא האם תאוריית ההרתעה היא אומנם תאוריה היכולה לנבא את ההפתעה הבאה? הממצאים האמפיריים מלמדים כי המוכנות להסתכן בהימור תלויה בראש וראשונה בקריטריונים פסיכולוגיים המתחרים בחשיבותם עם חשיבה אסטרטגית העוסקת במערכת קונפליקטית הבאה גם לענות על תגובות הצד השני. מכלול המאפיינים הללו גורם לכך שניסיונות שעושה ממשלה מסוימת להבין את המציאות מנקודת מבטה של ממשלה אחרת נידונים לכישלון. דומה כי העצה הטובה ביותר למהמר על מלחמת ברירה נותרה זו של מקיאבלי:

"לעולם אל תהא מדינה מאמינה שאפשר לה להכריע לכאן או לכאן וביטחונה יהיה גמור כל הימים. אלא לעולם תהא סבורה שכל ההכרעות מפוקפקות, כי מטבע הדברים שאין בורחים מצרה מבלי להיפגע מחברתה, בורחים מן הפח ונופלים אל הפחת. החכמה האמיתית היא לדעת את התקלות ולשקול אותן זו כנגד זו ולבחור בפחותה שבהן".

* הכותב שרת בחטיבת המחקר של אמ"ן וביחידה הפסיכולוגית בצה"ל.

סדרת הפרסומים מבט מבס"א מתפרסמת הודות לנדיבותה של משפחת גרג רוסהנדלר.